

STOLJEĆE I POL PRILIKA I NEPRILIKA U RIJECI I OKO NJE (1465—1627)

Daniilo Klen

Širenje političke moći austrijskih vojvoda Habsburgovaca na jug prema sjevernoj i sjeveroistočnoj obali Jadrana počelo je, kad ga usporedimo s mletačkim, dosta kasno. Dok je Venecija prisilila ugovorom i zakletvom na zavisnost (*fidelitas*) istarske obalne gradove već početkom XII. stoljeća (1145),¹ a na gotovo serijsku predaju navela iste te gradove pod svoju vlast počev od druge polovice XIII. st.,² dotle je širenje vlasti Habsburgovaca počelo ne samo kasnije već i skromnije i sporije. Nakon smrti Alberta Goričkog, Habsburgovci Albert III i Leopold II naslijedili su »Pazinsku knežiju« tek 1374.³ U strahu od Mlečana, a s nadom u austrijsku pomoć, predao im se autonomni Trst godine 1382,⁴ a Walsecovi im ostavili Rijeku zajedno sa kvarnerskim feudom tek 1465.⁵

Tako postupno stečeni posjedi Habsburgovaca opkolili su s kopnene strane mletačke istarske posjede i odvojili ih od zaleđa. Gradovi Trst i Rijeka u habsburškom posjedu zatvarali su to zaokruženje i predstavljali ishodišne točke prometnih putova na more. Težnje tih dvaju gradova da izvršavaju svoju prirodnu funkciju i produže kopnene trgovinske tokove na putove morem nailazile su odmah tu na moru na gotovo nepremostivu zapreku — uvjerenje mletačkih trgovaca da je Jadran njihov zaljev, a Venecija kraljica Jadrana. Bila je to nesreća za ta dva grada⁶ koja se u idućim stoljećima, do propasti Venecije (1797) često završavala ratovima i sukobima ne toliko na moru koliko na kopnu. Dok je Rijeci i Trstu trebala samo sloboda plovidbe morem, dotle je Venecija zahtijevala dominij nad Jadranom i monopol trgovine.

1. Venecija je svoj monopol na plovidbu i trgovinu Jadranskim morem izvršavala već i u XIII. i XIV. stoljeću pa su zbog toga već tada prijevoznici

¹ Giovanni de Vergottini, *Lineamenti storici della costituzione politica dell' Istria durante il Medio evo*, Roma 1924, 87.

² Carlo de Franceschi, *L'Istria note storiche*, Poreč 1879, 133.

³ Camillo de Franceschi, *Storia documentata della Contea di Pisino*, Venezia 1963, 43.

⁴ Ezio Godoli, *Trieste. Roma-Bari 1984*, 23.

⁵ Silvino Gigante, *Regesti e documenti relativi alle famiglie di Duino e di Walsee*. Fiume, rivista, a. XV—XVI/1937—1938, Fiume 1940, 119—120.

⁶ Fabio Cusin, *Venti secoli di borra sul Carso e sul Golfo*, Trieste 1949, 275.

razne robe u Rijeku ili iz Rijeke bili podvrgnuti raznim šikaniranjima. Rijeka je, naime, tada bila u vlasti devinske gospode koja su bila feudalcu gorčkih odnosno akvilejskih patrijarha a s njima je Venecija rijetko kada stajala u dobrim odnosima. Nešto povoljnije prilike nastale su krajem XIV. i početkom XV. stoljeća kad je Rijeka došla u posjed Walseeovaca, kojih su se posjedi protezali duboko u Austriju. Budući da su oni bili u dobrim odnosima s Mlečanima, riječka je trgovina bila slobodnija i uspješnija. O tom razdoblju uspješnog razvoja zanatstva i trgovine u Rijeci napisano je dosta radova na temelju podataka latinske notarske knjige riječkog kancelara Antuna De Rena iz Modene (1436—1461).⁷ Dolaskom Rijeke u vlast Habsburgovaca položaj se njezine trgovine znatno pogoršao zbog uvijek napetih odnosa između Mletačke Republike i Habsburgovaca. Kako nikada jedno zlo ne dolazi samo, pojavilo se i drugo — ovaj put s kopnene strane. Prodirući kroz Bosnu, pljačkaški pohodi Turaka stali su sve češće prolaziti i riječkim zaleđem i prekidati inače već ustaljene putove robe koja se u Rijeci, kao i u Trstu, zamjenjivala za prekomorsku robu. Prve, još rijetke, provale do Metlike, Črnomelja i Ljubljane zabilježene su već između 1408. i 1415. godine.⁸ Međutim, razdoblje najgorih turskih napada započelo je 1469. do 1483. godine, tj. za primirja što ga je s Turcima sklopio Matija Korvin, izvršeno je nekih tridesetak pljačkaških pohoda. Dva su bila glavna pravca: sjeverniji, preko Une kod Krupe uz Koranu do Metlike i dalje prema Ljubljani, a drugi usmjeren prema Gorici kroz Liku, mimo Rijeke u Istru ili dalje kroz Istarski i Tršćanski kras.⁹ Zbog pljačkanja, ubijanja, bježanja, odvođenja u ropstvo i drugih nevolja opustjeli su cijeli krajevi (*»opustelost podeželja«*). Rijetke karavane s jakim osiguranjem iz Koruške i Kranjske stale su birati sigurniji put, zapadnije, prema Trstu. Onamo su ih, uostalom, skretale i vladarske naredbe (npr. 1483. i 1493. godine). Nemoguće je ovdje ulaziti šire u to. Ta opasnost od Turaka potrajat će vrlo dugo dok ne bude organizirana bolja obrana u XVI. i XVII. stoljeću i zadani ozbiljni udarci turskom ratovanju.

2. Ni jedanaestogodišnji rat cara Fridriha III s hrvatsko-ugarskim kraljem Matijom Korvinom (1477—1488) sigurno nije pridonio razvoju proizvodnje i trgovine. Prilike su se popravile tek nešto nakon smrti Matije Korvina za Fridrihova nasljednika Maksimilijana. No, širenje austrijske moći na Jadranu, zadržavanjem austrijske vojske na Trsatu i u Senju, radi obrane od Turaka, uznemirilo je Veneciju. Maksimilijanu, koji želi s oružanom pratnjom proći mletačkim područjem na krunisanje u Rim, Venecija uskraćuje prolaz. Ta uvreda izaziva rat koji je potrajao više godina. U njemu je stradala osobito Istra, no još teže Rijeka. U osvojenoj Istri i Rijeci Venecija odmah organizira svoju upravu. Maksimilijan, udruživši se s Francuskom, Španjol-

⁷ Silvino Gigante, Libri del cancelliere, Volume primo, cancelliere Antonio di Francesco de Reno. Monumenti di storia fiumana II, Fiume 1912.

⁸ Bogo Grafenauer, Zgodovina slovenskega naroda, zv. II. Ljubljana 1955, 216.

⁹ Bogo Grafenauer, Zgodovina slovenskega naroda, zv. III. Ljubljana 1956, 40 i sl.

skom, papom i Napuljem (Cambrajska liga) uspješnom protuofenzivom prisiljava mletačku vojsku na povlačenje iz Rijeke 1509. godine.¹⁰

Angelo Trevisan, nazivan »butin«, tj. pljačkaš, zapovjednik mletačkoga ratnog brodovlja, vraćajući se iz Zadra, opazio je da je Rijeka opet u austrijskim rukama, stoga navaljuje svom snagom, osvaja ponovno Rijeku, ruši zidove, ubija stanovništvo i temeljito ga pljačka i na kraju spaljuje grad. O učinjenom Trevisan se hvali u jednom pismu: »Neće se više govoriti ovdje je Rijeka, već ovdje bijaše Rijeka.«¹¹ Međutim, Riječani koji su uspjeli pobjeći iz grada, vraćaju se, popravljaju ruševine i u njih se nastanjuju. Neki od njih, želeći se osvetiti ili nadoknaditi štetu, napadaju brodićima Mlečane u Kvarneru pa i sam grad Cres (Jakominić). Po nalogu Venecije krčki providur mora odmah organizirati odmazdu. On napada Rijeku i ponovo je pljačka i pali.¹²

3. Sve te nedaće ne zaustavljaju preostale Riječane. Oni traže pomoć od cara Maksimilijana koji, umjesto efektivne pomoći, počašćuje Rijeku naslovom »najvjernijeg grada« (fidelissimum oppidum). Ipak istog dana (2. I. 1515) izdaje i poseban privilegij Rijeci za održavanje dvaju godišnjih sajмова uz posebne olakšice za trgovinu.¹³ No prilike na putovima u hrvatsko-ugarskom zaleđu vrlo su teške. Zbog slabe vladavine Ludovika II (1516—1526) austrijski nadvojvoda Ferdinand, kasniji car, preuzima 1522. godine vojno osiguranje primorskih krajeva od Turaka sve do Senja. Pokušaj ugarsko-hrvatskog kralja Ludovika da zaustavi Turke u bici kod Mohača (1526) završio je porazom u kojem je i sam poginuo.

Oko prava nasljedstva na ugarsko-hrvatsko prijestolje nastaje spor između Ferdinanda i erdeljskog vojvode Ivana Zapolje (jednog od najbogatijih ugarskih velikaša), koji podvaja hrvatsko plemstvo.¹⁴ U tim borbama Nikoli Jurišiću iz Senja pripala je važna uloga. On je već 1522. zbog zasluga u borbi s Turcima imenovan kapetanom.¹⁵ Ferdinand je uočio njegove sposobnosti pa je doskora (1527—1529) postao »generalis capitaneus noster« pa čak i »consiliarius noster«.¹⁶ Kao hrvatski plemić u Ferdinandovom izaslanstvu na saboru u Cetinu (1. I. 1527) sigurno je Jurišić znatno utjecao na hrvatsko plemstvo i pridonio da Ferdinand izaberu za hrvatskog kralja.¹⁷

Iste godine Nikola Jurišić postaje riječki kapetan. S njime se otvara niz riječkih kapetana i potkapetana domaće krvi. U njegovo doba zbililo se za

¹⁰ Bernardo Benussi, *L'Istria nei due millenni di storia*. Trieste 1924, 304.

¹¹ Ferdo Hauptmann, *Rijeka, od rimske Tarsatike do Hrvatsko-ugarske nagodbe*, Zagreb 1951, 56.

¹² Sime Ljubić, *Vladanje mletačko u Reci*. Izvjestje o kraljevskom Višem gimnaziju u Reci, Rijeka 1865, 3—9.

¹³ Giovanni Kobler, *Memorie per la storia della liburnica città di Fiume*, vol. III, Fiume 1896, 255—256.

¹⁴ Nije moguće na ovom mjestu ulaziti u detaljnije prikazivanje te borbe.

¹⁵ Vjekoslav Klaić, *Povijest Hrvata*, sv. III, Zagreb 1911, str. 63; Sablich Vittorio, *Storia di Fiume nel secolo XVI*. Fiume, rivista. Roma 1960, 117.

¹⁶ Emilij Laszowski, *Monumenta Habsburgica Regni Croatiae Dalmatiae Slavoniae*, vol. I. M.S.H.S.M. vol. 35, Zagreb, 4, 86, 153.

¹⁷ Ferdo Šišić, *Hrvatska povijest, drugi dio*. Zagreb 1908, 13.

Rijeku nekoliko važnih događaja. Nije još istraženo koliko je u tome imao udjela Jurišić. Godine 1527. poslalo je riječko gradsko vijeće vladaru svoj statut na odobrenje. Saslušavši svoje savjetnike, Ferdinand je 1530. godine odobrio taj statut.¹⁸ Na bijegu pred Turcima u Rijeku se sklonio, iste godine, Šimun Begna Kozičić i tu štampao starohrvatskim jezikom i glagoljicom pet knjiga.¹⁹ U jesen 1530. Jurišić je pošao kao Ferdinandov poslanik u Carigrad tražeći primirje. Vrativši se on je kao kapetan Kranjske i generalni kapetan sudjelovao u borbama s Turcima (Kisek).²⁰

Od 1532. do 1540. godine riječkim je kapetanom imenovan Jeronim Zdranin, prema T. Smičiklasu, Jurišićev rođak. Možda je, koristeći se tim srodstvom, stekao osobito povjerenje bečkog dvora. Godine 1529. sakupio je nekoliko stotina mornara u Trstu, Rijeci pa i po mletačkoj Istri za mornaricu koja se gradila u bečkom arsenalu za rat protiv Turaka na Dunavu. I Jeronimovo kapetanovanje u Rijeci bilo je vrlo nemirno.²¹ Po nalogu Ferdinanda Jeronim je u studenom 1532. iz Dubrovnika oputovao u Carigrad radi ugovaranja mirovnih uvjeta. U Carigradu je ostao i 1533. godine. U siječnju javlja se pismom svom zamjeniku, riječkom potkapetanu Zvani Ričanu, hvaleći se da je sa sultanom sklopio dugotrajan mir; moli ga da u svemu izađe ususret turskom poslaniku koji će morem stići u Rijeku. Tog poslanika pratio je Jeronimov sin. Vraćajući se iz Beča, turski se poslanik zadržao u Rijeci više dana zbog bure. Ferdinand je, nadajući se uzaludno duljem predahu od ratovanja i četovanja, prihvatio uvjete tog ugovora.²² Jeronim se vratio iz Carigrada, bogato odaren pa je 1534. opet trebao poći onamo. Ratovanje s Turcima nije se dalo zaustaviti. Idućih godina Jeronim kapetanuje u Rijeci do svoje smrti 1542. godine. Godine 1535. Jeronim je u Kastvu vodio istragu protiv Petra Kružića, preslušavanjem senjskoga građanina Antuna Tardiolle da bi doznao koje namjere ima Kružić s Klisom i za koga ga on hoće obraniti.²³

Poslije Jeronima Zdranina Rijekom je kapetanovao Gašpar Ričan od 1528. do 1544. Zbog čestih odsutnosti riječkih kapetana, zastupao ih je potkapetan. Bio je to Ivan Ričan, a kasnije i Gašpar Ričan. Čini se da su u funk-

¹⁸ Zlatko Herkov, Statut grada Rijeke iz 1530. Zagreb 1948, 120—121 i 324—325. Među savjetnicima koji su dali suglasnost za odobrenje riječkog statuta bio je možda i N. Jurišić.

¹⁹ Vjekoslav Štefanić, Glagoljica u Rijeci. Rijeka, zbornik, Zagreb 1953, 421; Wanda Ekl, Spomenica u povodu prve godišnjice Sveučilišta u Rijeci, Rijeka 1974, 11.

²⁰ Tade Smičiklas, Poviest Hrvatska II, Zagreb 1879, 27—30; Petar Matković, Putovanja po balkanskom poluotoku XVI vjeka. — 2 Putovanje B. Kuripešića, L. Nogarola i B. Ramberta, 141 i sl.

²¹ August Huber, Geschichte Österreichs, III, B. Gotha 1888, str. 47; Depoli G., Su Girolamo da Zara Capitano di Fiume. Bullettino della Deputazione fiumana di storia patria, vol. I, Fiume 1910, 157.

²² Emilij Laszowski, Monumenta Habsburgica Regni Croatiae Dalmatiae Slavoniae, vol. II, Zagreb 1916, 128—129.

²³ Laszowski n. dj., 226—235.

ciji kapetana i potkapetana ostali Ričani sve do dolaska Jakova Raunachera 1552. god. (Slovenca?) iz Ravna na Krasu.²⁴

Očito je da je u teškim vremenima Ferdinand imao najviše povjerenja u domaće kapetane podrijetlom iz Senja, Zadra, Rijeke koji su mu poslužili ne samo u gradu nego i kao poslanici u Turskoj jer su s Turcima tu na granici bili u stalnom kontaktu. Takav ugled kapetana morao je dakako znatno utjecati i na upravu u Rijeci. Zbog toga su vjerojatno i hrvatski jezik i staro pismo glagoljica bili više upotrebljavani i u tadašnjoj riječkoj gradskoj upravi nego što to pokazuju pukim slučajem preostali, u koricama knjiga, npr. ostaci blagajničkog registra Rijeke pisanog između 1528. i 1532, fragment popisa riječkih imena kancelara Ivana Barberića iz 1533. godine. Sudeći po tome glagoljicu su u prvoj polovici XVI. stoljeća morali poznavati i njome se služiti riječki gradski kancelari (Juraj Dorić, Ivan Barberić, Kvirin Tihčić, pa i oba Tršćanina Ravize).²⁵

4. Većina talijanskih povjesničara koji su pisali o događajima u Rijeci u XVI. stoljeću nije obraćala pažnju na to je li širenje reformacije u Sloveniji i Istri a zatim i njezino protureformno suzbijanje izvršilo neki utjecaj i u Rijeci. G. Kobler je međutim, prikazujući kronološki niz riječkih kapetana, istakao za Franju Barba (1560) da je po nalogu kranjskih staleža stao revno širiti Lutherovu vjeru, ali nije utvrđeno da je u Rijeci išta postigao.²⁶ Radovi drugih povjesničara, primjerice G. Kostrenčića, A. Dimitza i F. Bučara, pokazuju nešto drukčiju sliku, i to upravo za vrijeme Barbovog kapetanovanja.²⁷

Franjo Barbo, istarski plemić iz Kožljaka, primio je najvjerojatnije osnovno obrazovanje, poput Primoža Trubara, u glagoljaškoj školi riječkoga kaptola. Kad su u Istru počele stizati glagoljicom pisane protestantske knjige, on ih je ne samo čitao već se i zagrijao da se nađu dobri prevodioci na hrvatski jezik. To je bila, uostalom, jedna od osnovnih namjera protestantskog pokreta da približi narodu pravi vjerski nauk na njegovu jeziku. Opći crkveni sabor održan u Trentu (1545—1563) odredio je smjernice protureformacije i stavio u zadatak biskupima i tek osnovanom Isusovačkom redu energično suzbijanje reformacije. Upravo u to vrijeme su mogućnosti za rad na širenju protestantskih knjiga za Barba uvećane jer je postao riječkim kapetanom. Za cijelo vrijeme svog kapetanstva (i poslije prestanka rada protestantske tiskare u Urachu 1564) raspačavao je protestantske knjige u Rijeci,

²⁴ Kobler n. dj., vol. II, 138.

²⁵ Vjekoslav Štefanić, Riječki fragmenti. Zbornik Historijskog instituta JAZU, vol. 3, 234—241.

²⁶ »Incaricato dagli Stati provinciali della Carniola, si diede con zelo a diffondere la fede di Lutero; ma non consta che in Fiume sia riuscito a nulla. Egli e suo fratello Giorgio possedevano dal 1560 al 1582 la signoria di Castua.« Kobler, n. dj., vol. II, 133.

²⁷ Franjo Bučar, Reformacija među Hrvatima po Istri. Vjesnik kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog Arkiva, XIX/3—4, Zagreb 1917, 166, 184 i sl.; Isti, Povijest hrvatske protestantske književnosti za reformacije, Zagreb 1910, 68—69, 174—175.

Istri pa i u Dalmaciji. Rijeka je u to vrijeme postala rasadnik protestantskih knjiga i misli na hrvatskom jeziku — kako ističe F. Bučar.

Nakon svršetka kapetanske službe u Rijeci, Barbo je gorljivo nastavio pomagati i zaštićivati progonjene protestantske propovjednike u Kožljaku,²⁸ a možda i u Kastvu koji je zajedno s bratom držao do 1582. godine. Zbog toga je on stajao u stalnoj vezi s protestantima Kranjske. Tako s Jurjem Juričićem, papom iz Vinodola, koji je već 1547. propovijedao u Kamniku »u duhu nove vjere«, te kasnije, uz Trubara u Ljubljani, a potom i u Urachu prevodio na hrvatski i slovenski. Poznavalac više jezika, Juričić je na kraju progonjen, postao vojni propovjednik kranjskih staleža.²⁹

Barbo je zaštićivao i pazinskog protestanta Matiju Živčića kojeg je 1579. u Barbovom Kožljaku zatekao izgon po nalogu pulskog biskupa Sezomena. Odatle se Živčić sklonio u Ravne na Krasu,³⁰ a možda se sklonio i u Kastav s obzirom na to da je češće dolazio na Rijeku. Ne mogavši ga dohvatiti, pulski je biskup naredio da se spali njegova slika (»in effigie«).³¹

Papa Grgur XIII zahtijevao je 1575. god. od nadvojvode Karla Habsburškog da zabrani i progna zaražene reformacijom, ali se on branio da u Rijeci nema više protestanata. Pa ipak se protestantska djelatnost javljala i kasnije. Tako je papa Klement VIII (1592—1605) zatražio od nadvojvode Ferdinanda da pošalje inkviziciji u Rim nekog dominikanca, zatvorenog u Rijeci zato što je mnogo godina krivovjerno propovijedao u onim krajevima. Godine 1618. bio je pred svetu inkviziciju pozvan Giovanni Batista de Franciscis zbog pristajanja uz kalvine.³²

Izloženo navodi nas na zaključak da je Rijeka u drugoj polovici XVI. stoljeća bila ipak važna karika za širenje protestantizma. Vjerojatno je dolazak tolike protestantske štampe u Rijeku pridonio otporu starohrvatske glagoljske liturgije prema nasilnom uvođenju latinice i latinskog bogoslužja u crkvi. Međutim, da li je i koliko protestantska glagoljska knjiga prodrla među riječko svećenstvo i inače među pučanstvo nije dosad utvrđeno.

5. Rijeka je za sve vrijeme »djelovanja« senjskih uskoka³³ do Madridskog mira 1617. godine i njihovog raseljavanja, imala odista i neke određene koristi, ali i štete. Među koristi svakako treba ubrojiti da je Rijeka isplatna

²⁸ Antonio Miculian, Contributo alla storia della Riforma protestante in Istria — I. Centro di ricerche storiche — Rovigno, vol. X/1979—1980, Trieste 1980, 224.

²⁹ Od bolesti dobivene u ratu s Turcima umro je u Ljubljani 1578. Franjo Bučar, Povijest hrvatske protestantske književnosti za reformacije, Zagreb 1910, 117—123.

³⁰ Možda i na Kastvu. Barbo je s bratom Jurjem posjedovao Kastav od 1560. do 1582. Vidi, bilješku 26.

³¹ Bučar, Reformacija među Hrvatima po Istri, 180—181.

³² Antonio Miculian, Il Santo Ufficio e la riforma protestante in Istria. Atti vol. XI. Centro ricerche storiche Rovigno. Trieste 1981, 189—190.

³³ U ovom kratkom izlaganju riječ je o senjskim uskocima i u njima nisu dakako obuhvaćeni i dalmatinski uskoci. Vidi kritičnu ocjenu Nade Klaić o »Senjskim uskocima i Veneciji do Kiparskog rata« V. Vinavera — u Historijskom zborniku, god. X/1957. 1—4, 172—174.

blagajna njihovih vojničkih plaća (3 mjeseca u suknu, šest mjeseci u žitu i 3 mjeseca u novcu). Veći dio tih isplata trošio se ili preprodavao u samoj Rijeci, jer su isplate često vršene s velikim zakašnjenjem. U Rijeci su se uskoci opskrbljivali i inače svim potrebnim, osobito pak čamcima.³⁴ Tu su često prodavali svoj plijen. U njihovim akcijama sudjelovali su katkada i riječki stanovnici. S druge strane, Rijeka je zbog pomaganja i opskrbe uskoka trpjela štetu zbog zapljene njezinih brodova od strane Mlečana, zatvaranja prometa prema Rijeci (brojne pomorske blokade).³⁵ U vrijeme kada su i kopneni putovi bili zatvoreni zbog ratovanja i četovanja. Rijeka je doduše, da li iskreno ili samo prividno, tražila da se uskoci opskrbljuju izravno u Senju, da im se uopće zabrani ulazak u Rijeku itd.

U tom zamršenom sukobu između uskoka i Venecije Rijeka je stajala životno zainteresirana na strani uskoka. Senj i Rijeka bili su vezani zajedničkim interesima, imali su istog gospodara i istog neprijatelja. Ako je i bilo povremenih neslaganja između njih — opasnost od Mlečana uvijek ih je mirila i ujedinjavala.

6. Premda su podaci o erarskim prihodima mitnica i carina u Rijeci, zbog nemirnih i nesigurnih vremena nepotpuno sačuvani, oni ipak pokazuju dovoljno jasno da je i u takvim prilikama bilo moguće neko obrtanje novca i robe. U pravnim poslovima dakako ne sklapaju se u takvim vremenima formalni ugovori, roba se ne daje na vjeresiju. Poslovi se sklapaju »neposredno« iz ruke u ruku. Ipak je između 1563. i 1565. godine riječka carinarnica naplaćivala godišnje gotovo 1800 rajnskih forinti. Carinarnica i mitnica naplatile su 1567. godine nešto više od 2.341 a 1573. nešto manje od 2.015 rajnskih forinti. Godine 1586. ubrano je 2.818 a 1596. godine 2.885 rajnskih forinti.³⁶

Robu dovoze i odvoze iz Rijeke u manjem broju trgovci iz Ljubljane, Kranja, Škofje Loke, ali je zato porastao njihov broj iz Kočevja, Metlike i Novog Mesta. U većem broju dolaze sada trgovci iz Vinodola, Senja, Jablanca, Zadra i Šibenika pa i otoka Cresa. Trgovanju s talijanskim mjestima pridošli su trgovci iz Taranta i Auguste na Siciliji. Trgovinu s talijanskim gradovima obavljaju sve više talijanski trgovci i pomorci a sve manje Slovenci.³⁷

Općem povremenom smanjivanju dolaska trgovaca i dopreme robe u Rijeku nisu krivi samo Turci, nemiri i nesigurnost u zaleđu Rijeke. Skretanje robe iz zaleđa od Rijeke u Bakar započelo je već šezdesetih godina XVI. sto-

³⁴ Uskočki čamci su po mojem drugdje iznesenom mišljenju građeni u brodogradilištu kod crkvice Sv. Nikole i potoka Cerovice, gdje je danas brodogradilište »3. maj« u Rijeci. U toj crkvi Sv. Nikole imala je sjedište bratovština tesara i mornara od najstarijih vremena do druge polovine XVII. st. kada je preseljena u grad Rijeku s istovremenim preseljenjem brodogradilišta. Rukopis Povijesti Rijeke, 154.

³⁵ Izvori spominju niz takvih mletačkih blokada: godine 1597, 1602, 1606, 1608. i 1613. do 1617.

³⁶ Ferdo Gestrin, Trgovina slovenskoga zaledja s primorskim mesti od 13. do kraja 16. st. Dela 15, Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Ljubljana 1965. 115.

³⁷ N. dj., na više mjesta.

ljeća.³⁸ Da bi pomogao riječkim trgovcima u nevolji, nadvojvoda Karlo je 1569. god. patentom propisao da se sva roba dopremljena u Rijeku na prodaju mora prodati riječkim trgovcima da je oni dalje preprodaju, dakako uz zaradu.³⁹

Pri kraju XVI. i u XVII. stoljeću Mlečani sistematski već pokušavaju skrenuti trgovinu od Rijeke na Bakar. Došlo je do povezivanja interesa Zrinskih i Frankopana s Mlečanima, na štetu habsburških ali i riječkih prihoda. Godine 1604. Zrinski odlučuju dati Bakar u zakup jednoj mletačkoj kompaniji (Rotingi). To je imalo svoje dobre ekonomske razloge. Na robu koja se dovozila u Bakar nije se uopće plaćala četrdesetina kao što se plaćala na ulazima u Rijeku. Ta ušteda išla je u korist kupaca i prodavača u Bakru a dijelom i Zrinskih zakupodavaca Bakra. Zaoštavanje je dovelo do pitanja opstanka Rijeke ili Bakra.⁴⁰ Da bi povratili dotok robe u Rijeku, Riječani i carinici opetovano su se žalili vladaru. Bez izazivanja velikih političkih neprilika nije mogao ukinuti stare privilegije hrvatskih velikaša. No, mogao je, a to je i činio, zabraniti odvoz roba iz Kočevja, Metlike, Loža i dr. u Bakar. Sve to nije imalo potpun uspjeh, nego je samo povećavalo krijumčarenje. Sukob sa Zrinskim i Frankopanima potrajat će sve do njihove pogibije.

7. Pri kraju XVI. stoljeća, u vrijeme kada su se Rijeka i senjski uskoci nalazili u najžešćim sukobima s Mlečanima, pulski biskup, Mlečanin, nastavlja djelo započeto od njegovih prethodnika u XV. st. na uklanjanju starohrvatskog bogoslužja i glagoljice iz župne crkve u Rijeci. Koristeći se snažnim pritiskom Mlečana na Rijeku i oslanjajući se na jasne zaključke Tridentskog koncila, pulski je biskup naložio (1593) svećenstvu riječke zborne crkve da glagoljsku liturgiju zamijeni latinskom. To je izazvalo takav otpor u gradskom vijeću pa je svećenstvu naređeno da vrati hrvatsko bogoslužje pod prijetnjom gubitka desetine.⁴¹

S druge strane, u javnom životu a osobito u trgovini toliko je zavladao talijanski jezik da je čak u općinsku administraciju i knjige zaveden talijanski umjesto latinskog jezika (1592). Ipak je većinu gradskog stanovništva još uvijek činilo domaće, hrvatsko stanovništvo koje je nastojalo sačuvati svoja stara prava barem u crkvi pa je taj utjecaj, uz nezadovoljstvo zbog naložba biskupa i baš u vrijeme ratnog stanja s Mlečanima — izazvao takvo kolebanje gradskog vijeća u njegovim odlukama.

Riječani su ipak zamolili biskupa da udovolji željama grada, a namjeravali su poslati i posebnog delegata u Rim.⁴² Na kraju, da ne bi zbog svog postupka bili smatrani protivnicima slobodnog djelovanja crkve, došlo se do nekog kompromisa. Iz pismene obavijesti riječkih časnih sudaca riječkom

³⁸ N. dj., 119 i sl.

³⁹ Patent nadvojvode Karla od 4. siječnja 1569. godine ovlastio je samo riječke građane na obavljanje obrta i trgovine na malo, isključivši od toga strance. Kobler, n. dj., vol. III, 271; Hauptmann, n. dj., 61.

⁴⁰ *Silvino Gigante, Rivalità tra i porti di Fiume e Buccari nel secolo XVII. Fiume, rivista, a. IX/1931, 154—191; Hauptmann, n. dj., 62 i sl.*

⁴¹ Vjekoslav Štefanić, *Glagoljica u Rijeci. Rijeka, zbornik. Zagreb 1953, 405.*

⁴² Štefanić, n. dj., 406 i sl.

gradskom vijeću (1624) razabire se da će ubuduće u riječkoj župnoj crkvi na svetkovne dane i petke misu na hrvatskom jeziku (Illyrice) služiti franjevac Trsatskog samostana Franjo Glavinić, a u ostale dane talijanski lektor latinskim jezikom.⁴³ Takav pristup i rješenje bilo je u skladu sa zaključcima pokrajinskog sinoda u Aquilei 1596. godine. Prema odredbama Tridentskog koncila biskupi su, za glagoljaške biskupije, trebali revidirati glagoljske crkvene knjige i uskladiti ih s novim latinskim izdanjima. Bila je dana i preporuka da se postupno i razborito uvede latinski brevijar, misal i ritual.⁴⁴

Međutim je opasnost od širenja protestantizma i zbog ovakvih pojava kva je bila ova riječka s hrvatskim bogoslužjem potakla Habsburgovce da svesrdno podupru dolazak u Rijeku ispostava vjerskih redova s protureformatorskim ciljevima. Početkom XVII. st. u gradu se naseljuju najprije kapucini, zatim isusovci i benediktinke. Stari samostan augustinaca, osnovan još u XIV. st. od njemačkih feudalaca Devinskih već je otprije u bogoslužju rabio latinski jezik.

Materijalni opstanak i djelovanje isusovaca bogato su odmah osigurali car Ferdinand desetinom (1625) i udova Thonhausen darovanjem Kastva s Veprincem i Mošćenicama⁴⁵ (1630). Kasnije i bogatim novčanim doprinosima. Isusovci su već 1627. započeli nastavu na latinskom jeziku u osnovanoj školi, gimnaziji. Širenje latinskog jezika bio je jedan od glavnih zadataka tog reda. Uostalom, u to se vrijeme smatrao kulturnim čovjekom samo onaj tko je bio školovan u latinskim školama.

Temeljito školovanim i obrazovanim isusovcima mogao se uz bok staviti samo poneki, na isti način obrazovani franjevac, kakv je npr. bio Franjo Glavinić, porijeklom Istranin.

Nedostatak glagoljskih bogoslužnih knjiga po cijelom Primorju, istrošene stare rukopisne knjige, zabranjene nove protestantske — potakao je Glavinića i senjskog biskupa Agatića da se pristupi štampanju novih knjiga. Glavinić je, fratarskom spretnošću, 1624. godine izmolio u Grazu i Beču zaplijenjenu protestantsku štampariju iz Uracha i dopremio je na Rijeku. Zbog nedostatka sredstava nije ni upotrijebljena pa je nakon dvije godine otpremljena u Rim Kongregaciji de propaganda fide.⁴⁶ Tako je, zbog siromaštva, propao ovaj koristan pokušaj.

⁴³ Izvorni dokument u arhivskoj zbirci Franjevačkog samostana na Trsatu.

⁴⁴ Štefanić, n. dj., 411.

⁴⁵ Kobler, n. dj., vol. I, str. 106 i sl.

⁴⁶ Francesco Glavinich, poglavlje pod naslovom »Relatione da chi, come, ove s quando fu ritrovata la stampa con la quale si stampano hoggi i Messali, Breuiarij Illirici, ouero Slavi in Roma« u Historia Tersattana, Udine 1648, 66—70; Štefanić, n. dj., 412 i sl.

Riassunto

UN SECOLO E MEZZO DI CIRCOSTANZE FAVOREVOLI E SFAVOREVOLI A
FIUME E NEI DINTORNI
(1465—1627)

Danilo Klen

Nel periodo menzionato nel titolo si alternavano a Fiume e nei dintorni degli avvenimenti che impressero alla vita della città di quel periodo, ma anche di quelli seguenti, un timbro e delle conseguenze indelebili.

Il periodo sotto l'amministrazione feudale dei Walsee fino agli anni settanta del XV secolo, contrassegnato da un'economia molto vitale e florida, viene interrotto dalle scorrerie dei Turchi dalla Bosnia. Rapinando, uccidendo e trascinando via i prigionieri fatti schiavi, passano attraverso l'entroterra fiumano avviati verso la Carniola, l'Istria ed il Friuli. Le strade che conducono verso Fiume divengono insicure. Gli Asburgo, venuti in possesso di Fiume proprio in questi decenni, fanno deviare i commerci dall'entroterra verso Trieste. Il diffondersi della loro influenza sull'Adriatico provoca l'ostilità duratura di Venezia. Lo scontro armato all'inizio del XVI secolo viene pagato molto caro da Fiume. Nell'anno 1515 le vengono concesse due fiere annuali esenti dal fisco e nell'anno 1530 riceve anche il suo statuto. Durante una decina di anni successivi Fiume è amministrata dai capitani locali e dai sottocapitani Nikola Jurišić e altri. In tale periodo la »glagoljica« (il glagolitico) è presente non solo nella chiesa fiumana ma anche nell'amministrazione comunale. Nell'anno 1531 il vescovo Benja Kožičić dà alle stampe a Fiume dei libri in glagolitico. Nei seguenti decenni Fiume, in particolare grazie all'attività del suo capitano Barbo Franjo (1560—1569), partecipa al movimento riformista. La situazione economica diviene grave soprattutto da quando nell'anno 1537 gli Uscocchi stabilitesi a Segna cominciano a combattere dapprima contro i Turchi e poi contro Venezia. Fiume rimarrà legata alla loro sorte anche materialmente fino al loro allontanamento da Segna. E sarà vittima di persecuzioni veneziane e di blocchi economici. Questa situazione viene sfruttata dal vescovo di Pola, preposto a Fiume, che prosegue a far pressione, già iniziata nel secolo scorso, sui fiumani affinché abbandonino la »glagoljica« e la celebrazione della messa in croato. Vengono così realizzate le decisioni della controriforma del Concilio tridentino con il quale all'ordine dei gesuiti ed ai vescovi viene affidata la repressione, tra l'altro, della lingua popolare nella liturgia. Agli inizi del XVII secolo nella chiesa parrocchiale fiumana viene introdotto il bilinguismo. Ciò nonostante negli anni venti del XVII secolo il vescovo di Segna ed i sacerdoti »glagoliti« riescono, quasi contemporaneamente con i preparativi per l'arrivo dei gesuiti a Fiume, a trasportare nella città da Graz, grazie all'aiuto del francescano Fr. Glavinić, la stamperia glagolitica confiscata ai protestanti di Urach. Rimarrà inattiva per due anni e infine per intervento dei gesuiti verrà spedita a Roma. Nell'anno 1627 i gesuiti aprono a Fiume un ginnasio con l'insegnamento in latino. Questo sviluppo culturale inferirà un duro colpo alla lingua croata a Fiume e i gesuiti già alla fine di questo secolo possono vantarsi che nella città di Fiume si parla la lingua italiana tre volte di più che non al loro arrivo nella città.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

IZDAVAC: Savez povijesnih društava Hrvatske

REDAKCIJSKI ODBOR

Mirjana GROSS, Zagreb
Ivan KAMPUŠ, Zagreb
Tomislav RAUKAR, Zagreb
Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Ivan KAMPUS

LEKTOR I KOREKTOR

Branko ERDELJAC

Adresa uredništva:

Savez povijesnih društava Hrvatske
Zagreb, Filozofski fakultet, Ul. Đure Salaja 3

Časopis izlazi jednom godišnje

Narudžbe šaljite na adresu:
Savez povijesnih društava Hrvatske, Zagreb, Krčka 1

Cijena ovog broja iznosi 30.000 d

Izdavanje časopisa sufinancira
Samoupravna interesna zajednica za znanstveni rad SRH

Tisak Štamparskog zavoda »Ognjen Prica« u Zagrebu — travanj 1989.